С.І. Кравченко, канд. екон. наук, доц.
О.В. Корнєва, асп.

ГЕНЕЗИС ХАРАКТЕРУ ВПЛИВУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Досліджено трансформацію структури інтелектуального капіталу та проаналізовано характер його впливу на діяльність підприємства в рамках різних економічних укладів. Доведено, що інтелектуальний капітал може слугувати інструментом покращення виробничої, торгівельної, сервісної та інших сторін діяльності підприємства.

Intellectual capital structure transformation in different economic ways is considered. The nature of its influence at working processes of enterprises within the limits of various public formations is analyzed. It's proved, that intellectual capital is available to be a tool of improvement of producing, trading, servicing and other enterprise's activities.

Об'єктивні тенденції розвитку світової економіки характеризуються щорічним збільшенням питомої ваги наукоємних галузей, прискоренням процесів оновлення технологій, збільшенням попиту на технологічно прогресивні продукти, як з боку виробничого сектора, так і індивідуального споживача. За експертними даними, обсяг світової торгівлі високими технологіями у 2008 році склав 2,3 – 3 трлн. долл. або 4-5% світового ВВП, а на інноваційну продукцію в останні роки припадає 70-85% валового внутрішнього продукту розвинутих країн ([1, с.1]). Окрім того, високотехнологічний сектор економіки демонструє значну доходність (так віддача від інвестицій в управління знаннями перевищує вкладення у 2-10 разів [2, с.12]). Як результат – останнім часом значної популярності набули управлінські підходи, що розглядають підприємство, насамперед, як власника та користувача інтелектуальних ресурсів.

Сучасні технології управління, засновані на ідентифікації та використанні інтелектуального капіталу підприємства, вже дозволили багатьом, в першу чергу наукоємним компаніям, збільшити економічні результати і покращити свої конкурентні позиції на ринках як окремих країн, так і всього світу. Приймаючи до уваги зазначене, інтелектуальні цінності та інформація сьогодні все частіше розглядаються як самостійний актив фірми, здатний створювати додатковий прибуток і надавати широкі можливості стрімкого та стійкого розвитку.

Для задоволення потреби суб'єктів господарювання у вказаних управлінських технологіях в науці та на практиці було розроблено процедури та інструменти, які покликані забезпечити ідентифікацію, оцінку, ефективне використання і розвиток інтелектуального капіталу як сукупності інформаційних та інтелектуальних цінностей підприємства. Так серед фахівців-дослідників проблем управління інтелектуальним капіталом, слід назвати: в світі - Е. Брукінг (природа, структура та методи управління інтелектуальним капіталом [3]); Г. Беккера (дослідження особливостей людського капіталу [4]); Л.Едвінссона (ресурси інтелектуального капіталу й способи збільшення вартості компанії через інтелектуальні ресурси [5]); К. Свейбі (вимір інтелектуального капіталу і його відображення в фінансовій звітності [6]); в Росії – І. Іванюка, В. Іноземцева, А. Козирєва (розвиток теоретичних основ і

практичних методів управління інтелектуальним капіталом); в Україні – О.Бутнік-Сіверського, І.Левіну, О.Кендюхова, А.Чухно (розвиток теорії управління інтелектуальним капіталом та дослідження його специфіки в умовах вітчизняної економіки) та інших. Крім того, питанням використання та розвитку інтелектуального майна приділяється значна увага в рамках великих компаній (наприклад, Siemens, Hewlett-Packard, Google, British Petroleum, Xerox, IBM, Boeing та ін.), які є лідерами відповідних ринків.

Загальний рівень напрацювань щодо проблеми інтелектуального капіталу сьогодні є таким, що дозволяє оцінювати обсяг, вартість і динаміку інтелектуального капіталу фірми, звітувати перед акціонерами і керівництвом щодо обсягу інвестицій у нього та отриманої віддачі (у цінових і якісних показниках), нарощувати власний і залучати зовнішній інтелектуальний капітал. В той же час, з удосконаленням методичного апарату управління інтелектуальним капіталом не відбулося достатнього поширення відповідних технологій у практику, і для багатьох суб'єктів господарювання управління знаннями ще залишається неосвоєним. Більш того, низка великих публічних компаній з початку 2000-х років відмовилася від звітів з інтелектуального капіталу, які деякий час систематично надавалися громадськості, а публікація відомостей про нематеріальні активи фірм перестала впливати на курс акцій високотехнологічних компаній ([7]).

Причиною такої ситуації, поряд з іншими факторами, є невідповідність поставлених перед системою управління інтелектуальним капіталом задач тим особливостям роботи підприємства, що проявилися в останні роки. Так на початкових етапах дослідження інтелектуального капіталу, як зазначає А.Н. Козирєв у [7], в першу чергу, перед управлінням знаннями ставилося завдання створення привабливого іміджу компанії для збільшення ринкового курсу її акцій. Проте в умовах світової глобалізації, коли загальноекономічні явища все сильніше впливають на окремі фірми, відбувається зміна пріоритетів підприємства: з максимальної прибутковості на стабільний дохід у довгостроковій перспективі; з максимальної швидкості зростання – на спроможність утримувати ринкові позиції; з максимізації вартості акцій – на збереження здатності залучати й утримувати акціонерний капітал. Окрім того, перед підприємством постають задачі оптимізації податкового тиску, вибору темпів технологічного оновлення, визначення порядку й обсягів реінвестування прибутку.

Таким чином сьогоднішній досвід управління інтелектуальними цінностями показує, що їхнє використання може сприяти ефективному вирішенню цих задач. Проте відповідне застосування інтелектуального капіталу вимагає поглиблення уявлення про його вплив на господарчі процеси, а згодом – удосконалення методик управління інтелектуальним капіталом для досягнення стратегічних і тактичних цілей підприємства. Метою даного дослідження є аналіз характеру впливу інтелектуального капіталу як сукупності інформаційних і інтелектуальних цінностей на процес господарювання в умовах різних економічних укладів та формування уявлення про можливості його використання для вирішення актуальних проблем підприємства.

Для розуміння впливу інтелектуального капіталу на процес створення продукції необхідно конкретизувати елементи, із яких складається цей вид майна. При цьому, не вдаючись до аналізу конкретних підходів до визначення інтелектуального капіталу (ця проблема є предметом численних досліджень), вважатимемо, що за своєю сутністю інтелектуальний капітал являє сукупність інтелектуальної власності, знань персоналу,

ринкових та інфраструктурних активів, які створюють для підприємства додаткові економічні вигоди і забезпечують його виживання у довгостроковому періоді (рис. 1).

Рис. 1. Структура та складові інтелектуального капіталу ([3, с.30,40-125]).

Проте в історичній ретроспективі форми та склад інтелектуального капіталу зазнали значних змін. Проаналізуємо еволюцію останнього в рамках різних економічних укладів. Скористаємося термінологією класика економічної думки Д. Белла, який виділив доіндустріальний (аграрний), індустріальний та постіндустріальний (сучасний, інформаційний) етапи розвитку світової економіки.

Доіндустріальна епоха характеризувалася специфічним вираженням прав власності на основні фактори виробництва (працю, землю, капітал). Одна особа могла об'єднувати у собі і капіталіста (власника знарядь праці), і працівника, і – особисто або у складі територіальної громади – власника землі та всіх природних ресурсів. В цих умовах інтелектуальний капітал приймав форму інформації про наявні природні ресурси, форму права доступу до них та форму технологій обробки природних багатств. Він виступав як частина людського капіталу (див. рис. 1), належав працівникові, використовувався ним і – в більшій чи меншій мірі – переносив свою вартість на продукцію. Дохід від продажу продукції (або товар, отриманий в результаті обміну цієї продукції) в цих умовах, як правило, повністю належав працівнику або громаді.

З появою у господарчих відносинах такого учасника, як держава, сутність процесу використання інтелектуального капіталу в аграрному суспільстві змінюється тільки в частині, в якій держава регулює доступ працівників до ресурсів (відчуження державою частини продукту у вигляді податку відбувається для більшості видів діяльності у всіх економічних укладах, тому нами окремо не розглядається). Отже, відповідальність за збереження та нарощування інтелектуального капіталу в агарному суспільстві лежить на працівникові як особі, що привласнює результат його використання. При цьому особливістю існування інтелектуального капіталу в доіндустріальну епоху є низький темп його знецінення, оскільки основою виробництва є традиційні, визнані суспільством правила й технології.

З вищевикладеного видно, що відсутність інтелектуальної діяльності як господарчого процесу в доіндустріальному суспільстві ніяк не свідчить про відсутність у суспільства інтелектуального капіталу. Навпаки, в умовах ручного виробництва досвід, знання

технології, а також право здійснювати певну діяльність (які сьогодні вважаються елементами інтелектуального капіталу) стають визначальними факторами конкурентоспроможності продукції. В результаті використання цих цінностей створюється продукт, що має певну споживчу цінність, а отже, й вартість обміну або ціну. Таким чином, можемо сказати, що на ранніх етапах розвитку економіки інтелектуальний капітал обмежується невеликою кількістю форм – навички виконання роботи, професійні знання, права на здійснення діяльності, а також репутація виробника і його товарний знак.

Слід зазначити, що за марксистською концепцією фактор виробництва «праця» є уособленням соціального класу робітників і тієї ролі, яку вони відіграють у створенні продукції. Оскільки названі вище форми інтелектуального капіталу, що існували в аграрну епоху, є невідокремлюваними від працівника, можна вважати, що в доіндустріальному укладі інтелектуальний капітал виступає частиною такого фактору виробництва, як праця (рис. 2).

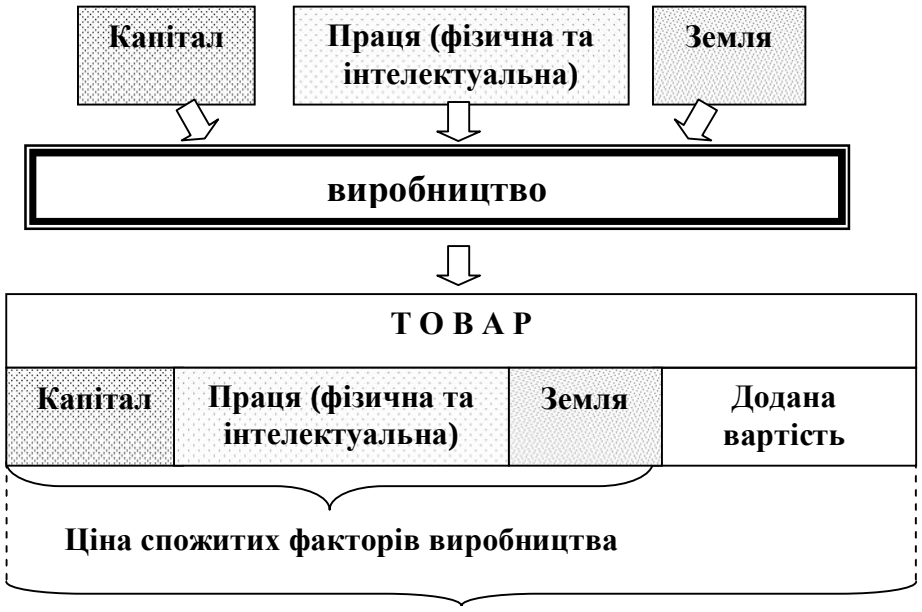

Рис. 2. Формування вартості товару в епоху доіндустріального виробництва

З переходом до індустріальної форми економіки відбувається зміна господарчих відносин. Тепер власником праці є робітник, власником знарядь праці виступає капіталіст, а доступ до природних ресурсів може належати третім особам (хоча й не завжди – іноді капіталіст купує чи орендує право такого доступу). У процесі створення продукції техніка та інші фізичні активи, як правило, відокремлені від працівника і не є його власністю. З іншого боку, як відомо, вони являють собою матеріалізовану працю раніше найманих працівників. Оскільки елементом цієї праці є інтелектуальна складова (а з початком індустріальної епохи зростає роль конструкторів, інженерів, технологів у процесах виробництва, тобто інтелектуальна праця набуває все більшої значущості), можемо стверджувати, що інтелектуальний капітал отримує нову форму – матеріалізованого у засобах праці. Тепер персоналу належить його незначна частина, а основна - є невідокремлюваною від підприємства і його фізичних активів, оскільки саме сукупність обладнання, інструментів та характеристики сировини, а не досвід і навички працівників, значною мірою визначають технологію виробництва. На цьому етапі вплив інтелектуального капіталу на

продукцію відбувається вже з боку двох факторів виробництва (рис. 3), а відповідальність за його відтворення поділяється між капіталістом (у частині відновлення обладнання й підтримання життєздатних технологій) та робітником (у частині підтримання кваліфікації, яка має забезпечувати можливість експлуатації виробничого обладнання).

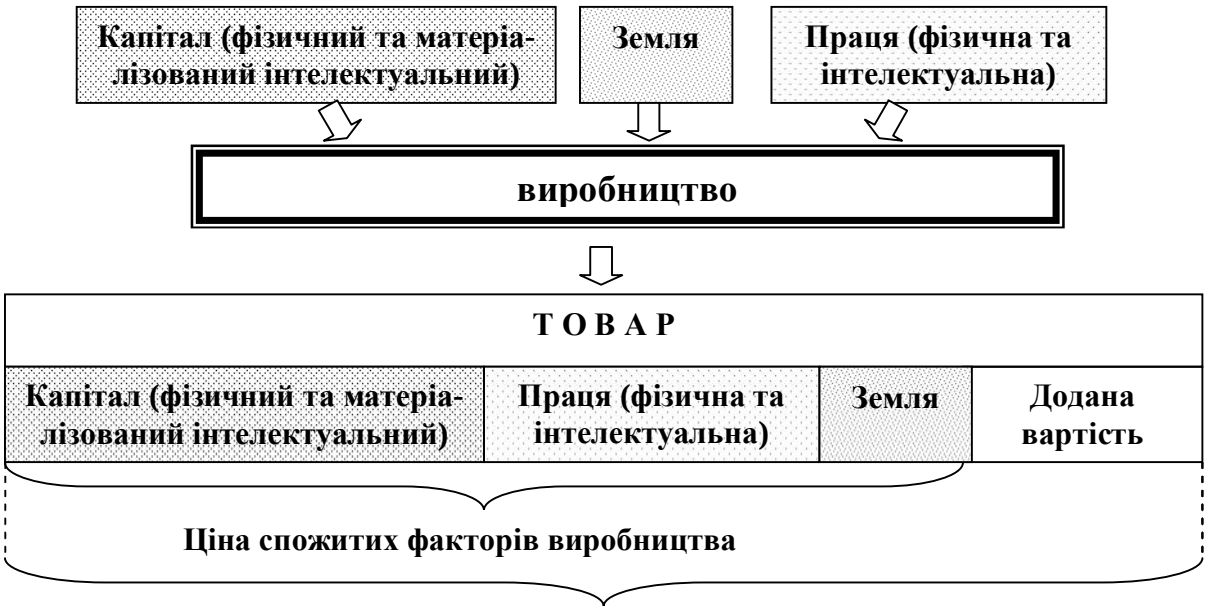

Рис. 3. Формування вартості товару в індустріальну епоху

Слід зазначити, що в умовах суспільних відносин, що відповідають індустріальному укладові, дохід від використання інтелектуального капіталу, як правило, привласнюється капіталістом. Найманий працівник отримає лише зарплату як компенсацію за прикладені зусилля. На даному етапі інтелектуальний капітал виступає в нових формах: виникають нові види інтелектуальної власності, напрацьовуються канали збуту, цілеспрямовані зусилля прикладаються до створення корпоративної культури та філософії управління. Для індустріальної епохи характерний більш високий темп застарівання технологій, аніж для аграрної. В першу чергу це відбувається тому, що тепер існування знайомого споживачу способу виробництва не гарантує конкурентоспроможності товару, отже, конкуренція відбувається, в тому числі, через випуск інноваційних продуктів. З іншого боку, прискорюються і темпи оновлення технологій, оскільки наука стає невід'ємним учасником створення обладнання та удосконалення технологій. Інтелектуальний капітал починає впливати як на процеси виробництва та реалізації продукції, так і на формування вимог, що висуваються підприємством до матеріальних ресурсів, персоналу, технологій.

Еволюція суспільних відносин, розвиток інститутів власності в цей період (який історично є різним для різних регіонів світу, проте може бути обмежений XVIII-XX сторіччями) закладають основи для наступної економічної формації – постіндустріального суспільства – і формування сучасної структури інтелектуального капіталу. Дійсно, перехід до інформаційної економіки, як називають фахівці її сучасний стан, був би неможливим без принципових досягнень як у галузі зберігання та обробки інформації, так і в сфері регулювання відносин господарюючих суб'єктів при її використанні.

Нові інформаційні технології зробили можливим порівняно легкий доступ підприємств до інформації про стан ринку, діяльність конкурентів, процеси оновлення технологій і обладнання. Як результат, виробництво стало формувати активний попит на наукові досягнення в області виробництва, реалізації, обслуговування та просування продукції, перетворюючи науку у важливий виробничий ресурс. В результаті інтелектуальна праця стає вже не тільки частиною факторів виробництва. По-перше, через нові технології видобутку і використання ресурсів інтелектуальний капітал розширює ресурсну базу сучасного підприємства, впливаючи, таким чином, на фактор виробництва "земля". По-друге, інформація «в чистому вигляді», яка не піддається обліку і може існувати як всередині, так і ззовні підприємства, також стає чинником виробництва, оскільки визначає способи і ефективність поєднання праці, землі та капіталу у просторі і часі (рис. 4). Сукупна дія цих факторів зумовлює спроможність інтелектуального капіталу впливати як на внутрішні господарські процеси, так і на взаємодію підприємства із зовнішнім середовищем. Виникають нові форми інтелектуального капіталу: інформаційні мережі, бази даних, системи соціальних зв'язків.

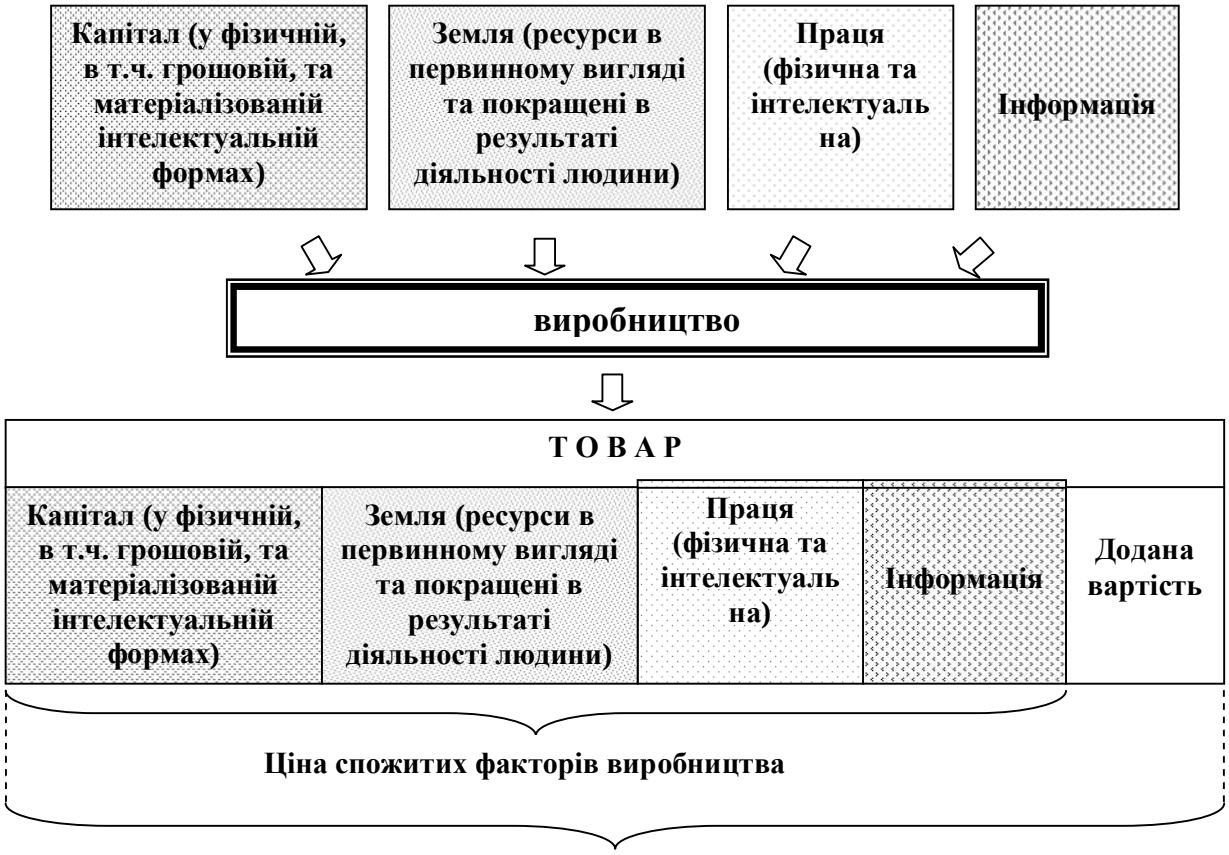

Рис. 4. Формування вартості товару в постіндустріальну епоху

Виникнення нових способів поєднання факторів виробництва обумовлюють трансформацію впливу останніх на процес виробництва продукції. З одного боку, ускладнюються технології виробництва, в існуючій продукції створюються додаткові корисні властивості, з іншого, інформаційно-рекламні можливості підприємства використовується ним для формування у споживача певного уявлення про корисність продукту. В результаті високі очікування покупців призводять до готовності сплачувати більшу ціну, що дозволяє інформаційно-активним

підприємствам збільшувати додану вартість, тобто – розрив між собівартістю і ціною реалізації продукції. При цьому розвиток інститутів власності призводить до того, що працівник-власник людського капіталу може брати участь у прибутках підприємства (див рис. 4).

Таким чином, у постіндустріальну епоху процес використання інтелектуального капіталу має принципово інший характер, порівняно з індустріальною суспільною формацією. По-перше, ускладнюється та набуває сучасного вигляду структура інтелектуального капіталу (див. рис. 1). По-друге, тепер інтелектуальні цінності не тільки переносять свою вартість на продукцію, але й впливають на готовність покупців сплачувати певну (високу) ціну за запропонований товар. По-третє, на даному етапі працівник виступає не тільки носієм досвіду, а й утримувачем комерційно корисної інформації, джерелом ідей для вдосконалення техніки й технології, особою, яка налагоджує та підтримує соціальні зв'язки, а відтак – є співвласником інтелектуального капіталу фірми і може розраховувати на участь у прибутках. По-четверте, інформація стає самостійним чинником виробництва, являючи собою перший в історичному аспекті ресурс, якому не властива вичерпність в традиційному розумінні (оскільки інформація може копіюватися і багаторазово використовуватися, не втрачаючи своїх корисних властивостей, конкуренція підприємств щодо інформаційних ресурсів має інший характер, аніж боротьба за традиційні фактори виробництва, проте це – предмет окремого дослідження). По-п'яте, у формуванні інтелектуального капіталу тепер беруть участь не тільки працівник і підприємство, але й суспільство, науковий сектор економіки, законодавчі органи, засоби масової інформації тощо. По-шосте, різноманітність елементів інтелектуального капіталу зумовлює його можливість відтепер впливати не тільки на характеристики товару, що виробляється (собівартість, ціна, конкурентоспроможність), але й на процеси взаємодії із зовнішньою середою

Викладене вище дає змогу стверджувати, що методики та прийоми використання інтелектуального капіталу можуть слугувати інструментом вирішення актуальних проблем підприємств і організацій на сучасному етапі. За певних умов сучасні інформаційні технології дозволяють підприємствам не тільки формувати попит, але й розповсюджувати свої корпоративні цінності, впливати на соціальні процеси, формувати суспільну думку. Тому управління інтелектуальним капіталом на даному етапі розвитку економіки є дієвим інструментом не тільки збереження та збільшення конкурентоспроможності підприємства, але й забезпечення ринкового успіху в довгостроковій перспективі.

Проте через низку об'єктивних причин в українській практиці підхід до управління підприємством із позиції використання інтелектуального капіталу поки не набув широкої популярності, хоча роль інтелектуальних ресурсів у роботі вітчизняних підприємців постійно збільшується. За окремими оцінками, в Україні у господарчому обороті знаходяться незареєстровані інтелектуальні активи на суму 210-250 млрд.долл. [8, с.20], при балансовій вартості вітчизняних підприємств 360,7 млрд.дол. [9]. З одного боку, таке співвідношення складається через наявність об'єктивних перешкод легального використання інтелектуальних цінностей, серед яких – недосконаліть облікової системи. З іншого – ці дані надають уявлення про резерви цінностей, що могли б бути введені в офіційно оформлені господарчі процеси і сприяти збереженню та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Різноспрямований вплив інтелектуального капіталу на стан і діяльність підприємства зумовлюють його спроможність покращувати широке коло господарчих показників. Тому управління інтелектуальним капіталом як інструмент вирішення актуальних проблем сучасних

підприємств може бути рекомендовано для фірм різних галузей і масштабів діяльності. При цьому слід очікувати на такі позитивні ефекти:

- зростання конкурентоспроможності як окремих товарів (за рахунок росту якості, більш повного пристосування товару до потреб споживачів, налагодження збутових мереж), так і всього підприємства;
- удосконалення робочих процесів, внаслідок чого спостерігатиметься збільшення продуктивності праці й зменшення витрат матеріальних, фінансових ресурсів та ресурсів часу;
- зростання обсягів виробництва, а як наслідок – показників валових виторгу та прибутку,
- більш ефективне використання знань персоналу та інтелектуальної власності, що сприятиме уникненню дублювання витрат на придбання інформації й технологій;
- зростання довіри банків через покращення формальних фінансових результатів (як наслідок, підприємству стають доступними більш надійні банки та менш дорогі позики);
- збільшення інвестиційної привабливості підприємства, оскільки більш ясними стають перспективи його розвитку (зростає ринкова вартість акцій, розширюється коло потенційних інвесторів);
- зменшення розміру втрат від браку (через удосконалення виробничих процесів), а також обсягу непрямих втрат від незадоволеності клієнта продуктом та сервісом;
- прискорення процесу укладання договорів і покращення їхніх умов як за ціновими показниками, так і за показниками, що характеризують довіру партнерів до підприємства (умови оплати, гарантії та ін.);
- отримання можливості обирати кращих постачальників і мережі збуту за рахунок підвищення ділової репутації підприємства;
- покращення фінансового стану та обізнаності у наявних цінностях і ресурсах, що робитиме підприємство більш стійким до конкурентного тиску і кризових явищ в економіці.

Проте успішне досягнення вказаних потенційних ефектів потребує подальших досліджень і розробки науково-практичних рекомендацій. Зокрема, подальшого дослідження вимагають питання пристосування існуючих систем управління інтелектуальним капіталом до специфічних потреб українських фірм. Окрім того, потребують розвитку окремі аспекти обліку інтелектуальних ресурсів, введення їх у господарський оборот, а також практичні методики спрямування інтелектуальних цінностей на вирішення актуальних проблем вітчизняних підприємств.

Література:

1. О.А. Чернышев. Развитие государственно-частного партнерства в России. http://delorus.org/every/index.php?ELEMENT_ID=2366, 2009
2. М.К. Румизен «Управление знаниями», Москва, Астрель, 2004. – 318 с.
3. Э. Брукинг. Интеллектуальный капитал. СПб., Питер, 2001. – 288 с.
4. Г.С. Бэккер. Человеческое поведение: экономический подход. Москва, ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
5. Edvinsson L., Malone M. S. Intellectual capital : realizing your company's true value by finding its hidden brainpower. - New York: HarperBusiness, 1997.- 225.
6. Офіційний сайт з публікаціями К.Е. Свейбі - www.sveiby.com
7. А.Н. Козырев. «Интеллектуальный капитал: состояние проблемы». www.koism.rags.ru/publ/articles/27.php, 2005
8. О.Немчин «Введення інтелектуальної власності в господарський оборот – український інноваційний прорив». Інтелектуальна власність, 2008, №4, С.20-21
9. «Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності станом на 30.09.2008». www.ukrstat.gov.ua